

DİN GÖREVLİLERİNİN MİSTİK TECRÜBE DÜZEYLERİ (Giresun Yöresi Örneği)

Ahmet ALBAYRAK*

ÖZET

Ralph W. Hood'un geliştirdiği Mistik Tecrübe Ölçeği, mistik tecrübenin deneysel olarak anlaşılabilmesi açısından en yeterli ölçek olma özelliğini korumaktadır. Farklı bir kültür havzasında geliştirilmiş olan bu ölçeğin Türkçe'ye uyarlanmış formunun yeterli ölçüde güvenilir ve geçerli olduğu ve dolayısıyla ülkemizde uygulanabilirliği M. Süheyl Ünal tarafından belirlenmiştir. Makalenin amacı, bu ölçeğin bir uygulama örneğiyle tanıtımı ve Giresun yöresi örneğinden hareketle Türkiye'de görev yapan din görevlilerinin mistik tecrübe düzeylerinin belirlenmesine katkıda bulunmaktır.

Bazı belirgin sonuçları özetlersek, ölçekten elde edilen toplam puan ortalamaları 78.91'dir. Puanların yüksek olması, din görevlilerinin mistik tecrübe düzeylerinin yeterince yüksek olduğu anlamına gelmektedir. Ayrıca bulgulara göre mistik tecrübenin 30-39 yaş arası kişilerde yoğunlaştığını, 40 yaşından sonra ise kısmen azaldığını söyleyebiliriz. Yine, imam-hatiplerin mistik tecrübe düzeylerinin diğer dini görevlere göre biraz daha yoğun olduğu söylenebilir. Bulgularda en dikkat çekici yön, örneklem grubundaki din görevlilerinde daha çok dışa dönük mistik tecrübelerin olduğunun ortaya çıkmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye'de Din Görevlileri, Mistik Tecrübe, Mistik Tecrübe Ölçeği, Dışa Dönük Mistisizm, İçe Dönük Mistisizm, Dinî Yorum, Ralph W. Hood, Mehmet Süheyl Ünal.

ABSTRACT

The Levels of Mystical Experience of the Officials of Religion in Turkey (The Sample of the Region of Giresun)

The scale of mystical experience that was advanced by Ralph W. Hood has the characteristic of best sufficient scale that can be understood as an empirical mystical experience. Reliability of Turkish form of this scale that has been developed in a different cultural basin and practicality in our country was fixed up by M. Süheyl Ünal. The aim of this article to show practical example of this scale and contribute to define level of mystical experience of the officials of religion in Turkey.

If we summarize some certain results we can say that average of total points of scale is 78.91. The high points mean that levels of mystical experience of the

* Yrd. Doç. Dr.; Rize Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Psikolojisi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi; Konuyla ilgili yüksek lisans çalışmasını paylaştığı için Sayın Dr. Mehmet Süheyl Ünal'a ve anket sonuçlarının istatistiksel analizinde katkılarından dolayı Din Eğitimi Anabilim Dalı doktora öğrencisi Sayın Bayramali Nazıroğlu'na teşekkürü borç bilirim.

officials of religion are high. Besides we can say that mystical experience intensify in persons which their age are between 30-39 years old and decrease after 40 years partly. Again, we can say that levels of mystical experience of *imams* are more intensive than other officials of religion. The most important point of results is appearance of mystical experiences outwardly in pattern group of the officials of religion.

Key Words: The Officials of Religion in Turkey, Mystical Experience, The Mystical Experience Scale, Extrovertive Mysticism, Introvertive Mysticism, Religious Interpretation, Ralph W. Hood, Mehmet Süheyl Ünal.

GİRİŞ

Mistisizm, varoluşta tezahürleri görülen sonsuz hakikatin idrakine ulaşma çabasıdır. Bu çaba herhangi bir dinin sınırları içerisinde de görülebilir, inanç sistemleri dışında tamamen insanın kendi varoluşu içerisinde de ortaya çıkabilir. Bir başka ifadeyle mistik tecrübe, herhangi bir dinle bağlantısı olmaksızın tabii bir şekilde de yaşanabilir, bir dinin veya dinlerin arasından süzülüp aynı nehre akan sulardan da beslenebilir. Ancak insanın sadece kendi varoluş sınırları içerisinde yaşanan tabii mistik tecrübeye kendi varlığımızın aşkı yaşanabilirken, dinî ve özellikle de İslâm mistisizminde insanın kendisini aşması ve aşkın merkezine ulaşabilmesi söz konusudur.

Aşka ulaşma ve sonsuz güzelliği kavrama uğraşısının herkes-te içkin olduğu söylenebilir.¹ Buna rağmen herkesten ayrışan donanmış ruhlar, bu lütfu idrak etme ve kâinatı duyumsayabilme yetisine sahiptir. Mistik tecrübenin özü, nihaî hakikatin marifetine ulaşmaktır. Bu özün tezahürü ise ruhun ontolojik anlamda yükselme doğru kanatlanma telaşıdır.

İçinde bulunduğu varlık düzeyindeki algılamalarından yeterince tatmin olamayan, daha üst düzeyde ruhî olgunluk arayışında olan ve kendisini tinsel anlamda gerçekleştirmek isteyen kişi için mistik tecrübe, bir üst algı alanıdır. Mistik tecrübe sadece kişinin kendi ruhî derinliğini veya kendi ötesindekileri hissedir-

¹ Maslow, herkesin doruk tecrübeler yaşayabileceğini düşündüğünü, bu tür bir tecrübeyi yaşamamış birisi karşısına çıkarsa ve yaşamadığına dair bilgi verirse daha fazla şaşıracağını, çünkü bu kişilerin doruk tecrübelerden korktuklarını ve yaşadıklarını bastırdıklarını veya reddettiklerini belirtmektedir. Abraham H. Maslow, *Dinler, Değerler, Doruk Deneyimler*, çev. H. Koray Sönmez, İstanbul 1996, s. 43.

şi değil, aynı zamanda tecrübenin o kişide bıraktığı bir bilgisellik (noetic) niteliği de içerir.²

Ahmet Yesevî'nin müridleri, Mevlânâ, Yunus Emre, Hacı Bektâş-ı Velî gibi mutlak aşka ermiş nice kişilerin yaşadıkları topraklar olan Anadolu coğrafyasında mistik tecrübelerin hâlâ yoğun olarak yaşanmakta olduğu söylenebilir. Dinî bir form içerisinde ifadesini bulan bu mistik tecrübeler, insanların dinî ve ahlâkî değerlerin içselleştirilmesinde de katkı sağlamaktadırlar. Bu sağlam zemine rağmen ülkemizde mistik tecrübeler hakkında yeterli bilimsel çalışmaların yok denecek kadar az olduğu söylenebilir. Bu durumun muhtemel sebeplerinden birinin, mistik tecrübeyi anlamak ve analiz etmek yerine feminen bir faktör olarak daha çok yaşanmak istenmesi olduğu düşünülebilir.

Meslekî bir çerçevesi olsa bile, dinî kurumların atmosferinde günün büyük bir bölümünü ilâhî mesajlar ve dinî pratiklerle geçiren din görevlilerimizin uğraşlarının damıtılması diyebileceğimiz ruhlarındaki mistik tecrübe izlerine bilimsel bir analizle ulaşılabilmesi, bizlere Türkiye'de dinî hayatın şekillenmesinde önemli rolleri olan din görevlilerinin dinî algılamaları ve derûnî yaşantıları hakkında bir perspektif sunabilecektir.

I. Araştırmanın Kavramsal Çerçevesi

Tecrübe, varoluşumuzun bütünlüğünde iz bırakabilen hissedişler veya yaşantılardır. Bu olgular ani bir şekilde de belirebilirler, teori ile pratiğin sürekli tekrarlanmasıyla da ortaya çıkabilirler. Bu açıdan bakıldığında tecrübenin yaşadığımız her şeyi içeren geniş kapsamlı bir kavram³ olduğu söylenebilir. Tecrübe kavramının yaşantı veya deneyim anlamlarını aşan daha geniş bir açılımı daha vardır ki bu açılımda farkındalık yani bilinçli bir şekilde algılamak söz konusudur. Burada tecrübeyi sübjektif bir zihinsel hadise ya da iç süreç olarak düşünmek durumundayız. Kısacası tecrübe, algılamada bulunduğumuz her an ortaya çıkmaktadır.⁴ Bir başka deyişle, gerçeklerle doğrudan doğruya ku-

² Maslow, bütünleştirici üst düzey duygusallık içeren deneyimler anlamındaki yüksek plato deneyimlerinin doruk deneyimlerden daha çok noetik ve bilişsel özelliklere sahip olduklarını vurgular. Maslow, *Dinler, Değerler, Doruk Deneyimler*, s. 22.

³ Peter Donovan, *Interpreting Religious Experience*, Londra 1979, s. 3.

⁴ Robert H. Sharf, "Experience", Mark C. Taylor (ed.), *Critical Terms for Religious Studies*, Chicago 1998, s. 94; Ayrıca bk. Mehmet Süheyl Ünal, "Mistik

ruhan ilişki sonucunda elde edilen bilgi ve idraklere tecrübe diyoruz.⁵

Tecrübe, nesne veya varlığın içerdiği anlamdan ortaya çıkabilir veya fikirlerden hareket edebilir.⁶ Yani, tecrübenin oluşabilmesi için anlam zeminine ihtiyaç vardır. Dolayısıyla her obje veya nesneden tecrübenin meydana gelemeyeceğini söyleyebiliriz. “Kendini canlı ve etkin mânâ olarak gösteren”⁷ şey veya varlık, tecrübeyi meydana getirebilir. Kendiliğinden ve vasıtasız bir şekilde, bir varlığın anlamını ruhumuzda hissettiğimizde algılama süreci başlamış demektir. İnsan, algılama sürecine giren bu tecrübeyi kavrama yani anlamlandırma çabası içerisinde iken, tecrübeyi olgunlaştırmaktadır.

Dinî tecrübe, dinî yaşayışın Nihâî Hakikat’le olan ilişkisi olması dolayısıyla kutsal ve ilahî kudretle sezgisel ve duygusal ilişki kurma olarak tanımlanmaktadır.⁸ Dinî tecrübe çok yalın bir tanımla, kutsal olanın idrakidir.⁹ Dolayısıyla kutsalın izdüşümleri olarak kabul edilen herşey dinî tecrübenin oluşum kaynağı olarak kabul edilebilir. Bu bakımdan “dinî tecrübe, yapısı itibarıyla hem iç ve sübjektif bir hadise, hem de kendini gösteren ya da tezahür eden şeyle karşılaşmadır, yani dinamik bir yapıdadır.”¹⁰ İnsanın üst varlık tecrübeleri hakkında yapılan ilk bilimsel çalışmalarda kutsalın idrakinin nasıl analiz edilebileceği tartışılmaktadır.¹¹ Çünkü insanın kutsal olan kaynaktan gelen tecrübeyi sezgisel ve duygusal olarak algılamaya başlamasıyla birlikte dinî tecrübe, psikolojik ve zihinsel bir çerçeveye oturmaktadır.

Tecrübe Ölçeği’nin Güvenilirlik ve Geçerlik Çalışması” (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2000, Danışman: Doç. Dr. Recep Yaparel, s. 2.

⁵ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, Ankara 1993, s. 123; James Hastings (ed.), *Encyclopaedia of Religion and Ethics*, England 1981, c. V, s. 630; Ayrıca bk. Ralph W. Hood, Jr. (ed.), *Handbook of Religious Experience*, Birmingham 1995, s. 3.

⁶ Antoine Vergote, *Din, İnanç ve İnançsızlık*, çev. Veysel Uysal, İstanbul 1999, s. 106.

⁷ Aynı yer.

⁸ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 131.

⁹ Johan Unger, *On Religious Experience (A Psychological Study)*, çev. David C. Minugh, Uppsala 1976, s. 113.

¹⁰ Veysel Uysal, “Dinî Tecrübe ve Din Psikolojisi’ndeki Yeri”, *İslâmî Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 3, sy. 4 (Kış 1995), s. 83.

¹¹ bk. William James, *The Varieties of Religious Experience (A Study in Human Nature)*, ed. Martin E. Marty, New York 1985, [İlk baskı: New York 1902]; James H. Leuba, *The Psychology of Religious Mysticism*, New York 1925.

Bir başka ifadeyle dinî tecrübe bu dünyada gerçekleştiği için, bu tecrübedeki dinî şuur, çok yoğun da olsa¹², bu dünyaya aittir. Bundan dolayı, kutsalın tecrübesinin zihin tarafından kabulü için bu tecrübenin, insan için bir fenomen olarak yaşantı haline gelmesi gereklidir. Bununla birlikte Tanrı tecrübesine yükselebilen dinî tecrübe yaşantısının, tamamen transandantal bir karaktere sahip olduğunu da unutmamak gerekir.¹³ İşte Maslow bu seviyedeki tecrübeler, “ilâhî (core-religious) deneyimler” ya da “aşkın bilinç (transcendent) deneyimleri” demektedir.¹⁴

Mistik tecrübeyi dinî tecrübenin bir türü olarak kabul edebiliriz. Her iki kavramın insana özgü bir tecrübeyi ifade etmesine rağmen mistik tecrübenin daha özel olduğunu söyleyebiliriz. Dinî tecrübe ise mistik tecrübeye benzer diğer tecrübe türlerini de ihtiva etmektedir.¹⁵ Ancak Ünal’ın Hood ile yaptığı e-posta görüşmesinde, Hood’un mistisizm ve dinî tecrübe arasındaki taksonomiye nasıl kabul ettiğini sorduğunu ve bu soruya cevaben Hood’un mistisizmi temel dinî tecrübeden daha geniş düşündüğünü, mistik tecrübelerin ayrı bir kategori olduğunu, diğer yandan dinî tecrübelerin, dinî bir yorum içeren hemen her türlü tecrübeyi içerebileceğini ifade ettiğini belirtmektedir.¹⁶

Tanrı’nın aracısız olarak kavranması anlamına gelen mistisizm, dinî tecrübenin temel konularından birisidir.¹⁷ Mistisizm, çok çeşitli ilgi alanlarının dikkatini çeken ve üzerinde tam anlamıyla ittifak edilmesi zor bir konu olduğu için birçok farklı tanıma vardır.¹⁸ Mistisizm, Nihai hakikatle birleşmenin ilmi olarak da

¹² Ralph W. Hood, “Forms of Religious Commitment and Intense Religious Experience”, *Review of Religious Research*, c. 15, sy. 1 (Güz 1973), s. 30-31.

¹³ Ralph W. Hood, “Religious Orientation and The Experience of Transcendence”, *Journal for The Scientific Study of Religion (JSSR)*, sy. 12 (1973), s. 444; Bu makalenin 445. sayfasında yer alan 1 nolu tabloda, aşkın olan tecrübe ile aşkın olmayan tecrübe arasındaki farklılıklardan bahsedilmektedir.

¹⁴ Maslow, *Dinler, Değerler, Doruk Deneyimler*, s. 42.

¹⁵ Dinî tecrübe türleri için bk. Vergote, *Din, İnanç ve İnançsızlık*, s. 107-112; Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 132-137;

¹⁶ Ünal, “Mistik Tecrübe Ölçeği’nin Güvenilirlik ve Geçerlik Çalışması”, s. 31.

¹⁷ W. H. Clark, *The Psychology of Religion: An Introduction to Religious Experience and Behavior*, New York 1961, s. 290.

¹⁸ Evelyn Underhill, *Mysticism (A Study in The Nature and Development of Man’s Spiritual Consciousness)*, New York 1961, s. 3-25; A. C. Bouquet, “Mistisizm”, *Comparative Religion*, Middlesex 1950, s. 286-291; Hüseyin Pe-

tanımlanabilir. Bu tanımla mistisizm kavramı, Tanrı'nın ya da Nihai Hakikat'in aracısız olarak doğrudan farkında oluş veya onunla birleşmenin temel alındığı pratikleri ve tecrübeleri içermektedir.¹⁹

Peter Donovan, mistisizm kelimesinin ihata edilmesi zor bir kavram olmasından hareketle insanların onu farklı şekillerde kullandığını belirtmektedir. Donovan, bazı kitaplarda her aşkın duygu, ya da yüksek bilinç durumu için mistik kavramını kullanma eğilimi olduğunu, bu tür tecrübelerle mistik tecrübe yerine doruk tecrübeler, kendinden geçme denilebileceğini ifade eder.²⁰

Mistisizmin dışadönük ve içedönük kavramlarıyla iki farklı boyutunun açılımlarının özetini Ünal'ın çalışmasında görebilmekteyiz.²¹ Bu özetlemede, Hood'un tespitine dayanarak Thorner'in mistiğin dinî tecrübe esnasında dünyada her şeyi birlik halinde algıladığı vurgusu belirtilmektedir. Bu birlik, algılanabilen herhangi bir nesneyle ilişkili değildir; daha ziyade tüm nesnelerin, bir bütünlük içinde algılanmasıyla ilgilidir. Bununla beraber Thorner'in vurguladığı gibi, dünyada bir birliğin mistik anlamda tecrübe edilmesi, mistisizmin sadece bir türüdür. Buna, Stace'in deyişiyle "dışadönük mistisizm (extrovertive mysticism)" diyoruz. Dışadönük mistisizmin tersi olan "içedönük mistisizm (introvertive mysticism)", algılanabilen nesnelerden yoksun bir 'birlik' tecrübesidir.²² Algılanan nesneler kaybolur ve ortada içeriksiz salt bir bilinç kalır. Forman bunu "salt bilinç tecrübesi" olarak ifade eder. Önemli olan, somut olarak algılanan nesneleri aşan bir birliğe, sadece dışadönük mistisizmin sahip olduğudur. Somut olarak algılanan nesneler vardır, ama onların tümü kendi bireyselliklerinde birleşmiş olarak görülürler. Dışadönük mistisizmdeki birlik, algılanan nesnelerle bütünleşir; içedönük mistisizmdeki birlik ise, algı nesnelerinden yoksun salt bir bilinç durumundadır. Hood, Stace ve Forman'ın bu konudaki görüş farkı-

ker, "Tasavvuf Psikolojisi", *Ondokuz Mayıs Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 7 (1993), s. 35; Eric J. Sharp, *Dinler Tarihinde 50 Anahtar Kavram*, çev. Ahmet Güç, Bursa 2000, s. 59-60.

¹⁹ bk. Ünal, "Mistik Tecrübe Ölçeği'nin Güvenilirlik ve Geçerlik Çalışması", s. 14.

²⁰ Donovan, *Interpreting Religious Experience*, s. 4-20.

²¹ Ünal, "Mistik Tecrübe Ölçeği'nin Güvenilirlik ve Geçerlik Çalışması", s. 15-16.

²² Stace'in bu sınıflandırması ve özellikleri için bk. Walter T. Stace, *Mistisizm ve Felsefe*, çev. Abdullatif Tüzer, İstanbul 2004, s. 61-112; Abdullatif Tüzer, *Dinî Tecrübe ve Mistisizm*, İstanbul 2006, s. 57-63.

nı şu şekilde zikreder: Stace'e göre dışadönük mistisizm, daha az gelişmiş bir mistisizm olup muhtemelen içedönük mistisizme bir hazırlıktır. Forman'a göre, tam tersine, içedönük mistisizm sadece hazırlıktır ve dışadönük mistisizm daha yüksek bir mistisizm türüdür. Hood'a göre ise dışadönük mistisizm muhtemelen içedönük mistik tecrübeyi takip edecektir, ama bu onun daha yüksek bir tecrübe olduğu anlamına gelmez. Hood'a göre iki ayrı mistisizm olup olmadığına dair kavramsal tartışmaların deneysel olarak yapılacak bir araştırma açısından önemli sonuçları vardır. Eğer içe ve dışadönük mistisizm ölçülebilirse, bu ikisi arasındaki ilişki deneysel bir mesele olarak incelenebilir.²³

Mistik Tecrübe Ölçeği'nin diğer bir faktörü olan "dinî yorum" kavramı ise din ile mistisizmin ayrıştığı noktada ortaya çıkmaktadır. Dinî yorum, objektif bilginin sağlam bir kaynağını gösterdiği düşünülen daha geleneksel olarak tanımlanmış dinî tecrübe ifadelerinin bir göstergesidir. Dolayısıyla, Hood'a göre bazı dinî tecrübeler, aslında mistik olmayabilir ve bazı mistik tecrübeler de dinî olarak yorumlanmayabilir.²⁴ Hood, "Dile Getirilen Mistik Tecrübeyle İlgili Bir Ölçeğin Yapısı ve Ön-Geçerliliği" adlı çalışmasında yaptığı faktör analizi sonucunda da birisi "genel mistisizm", diğeri "dinî yorum" olmak üzere iki ayrı faktör elde etmiştir.²⁵ Dolayısıyla, deneysel olarak da din ve mistisizmin özdeş olmadıkları ortaya çıkmaktadır.²⁶

II. Araştırmanın Deneysel Temelleri

A. Araştırmanın Problemi

Türkiye'de mistik tecrübenin bir din formu içerisinde özelleşmiş şekliyle ve Tasavvuf kavramının derinliğiyle yoğun olarak yaşandığı söylenebilir. Ancak bu tecrübenin hangi düzeylerde olduğu bilimsel ölçeklerle yeterince belirlenmiş değildir. Bu durumun muhtemel sebeplerinden biri, hem öznel hem de soyut olan bir konunun deneysel bir çerçeveye oturtabilme zorluğudur. Ay-

²³ R. W. Hood, Jr., B. Spilka, B. Hunsberger, R. Gorsuch (ed.), *The Psychology of Religion: An Empirical Approach*, New Jersey 1996 s. 225-228.

²⁴ Hood, "The Construction and Preliminary Validation of A Measure of Reported Mystical Experience", *Journal for the Scientific Study of Religion (JSSR)*, sy. 14 (1975), s. 29-41; Ünal, "Mistik Tecrübe Ölçeği'nin Güvenilirlik ve Geçerlik Çalışması", s. 50.

²⁵ Hood, aynı makale.

²⁶ Ünal, "Mistik Tecrübe Ölçeği'nin Güvenilirlik ve Geçerlik Çalışması", s. 31.

rıca mistik tecrübenin daha genel anlamdaki dinî tecrübeyle keşştiği ve ayrıştığı sınırların belirlenmesi, araştırmayı yapan bilim adamları için zor olabilmektedir.

B. Araştırmanın Amacı

Prof. Dr. Ralph W. Hood'un 1975 yılında ABD'de geliştirmiş olduğu Mistik Tecrübe Ölçeği'nin Türkçe'ye uyarlama çalışması, Prof. Dr. Recep Yaparel danışmanlığında Mehmet Süheyl Ünal tarafından yüksek lisans tezi olarak 2000 yılında yapılmıştır.²⁷ Yaptığımız veri taramaları sonucu, güvenilirlik ve geçerliliğinin belirlendiği bu ölçeğin Türkçe çevirisinin yayınlanmış herhangi bir uygulaması olmadığını gördük. Bir makale sınırlılığı içerisinde bile olsa hem bu ölçeğin bir uygulama örneğiyle tanıtımı, hem de Giresun yöresi örneğinden hareketle Türkiye'de görev yapan din görevlilerinin mistik tecrübe düzeylerinin belirlenmesine katkıda bulunmak amacındayız.

C. Araştırmanın Önemi

Hood'un geliştirdiği Mistik Tecrübe Ölçeği²⁸, Süheyl Ünal'ın da vurguladığı gibi, mistik tecrübenin deneysel olarak anlaşılabilmesi açısından en yeterli ölçek olma özelliğini korumaktadır.²⁹ Farklı bir kültür havzasında geliştirilmiş olan bu ölçeğin ülkemizde yeterli ölçüde güvenilir ve geçerli olduğunun tespit edilmiş olması uygulanabilirliğini ortaya koymaktadır.

Makalemizde kullandığımız ölçeğin kullanılabilirliği ile ilgili alt yapıyı oluşturan Ünal'ın beklentisi olan, "farklı kesimlerin mistik tecrübelerinin sayısal verilere dökülmesine imkân hazırlama yolunda bir kıvılcım olma gayretine"³⁰ bu tür akademik çalışmalarla karşılık verilmesi, konuyla ilgili bilimsel verileri artıracaktır.

Buradan hareketle bu ölçeğin din hizmetleri veren müftülük personeline uygulanması, ülkemizde cami ve Kur'an kurslarımızda görev yapan kişilerin dinin içsel boyutunu nasıl yaşadıklarını

²⁷ Ünal, "Mistik Tecrübe Ölçeği'nin Güvenilirlik ve Geçerlik Çalışması", 72 sayfa.

²⁸ Hood'un "Mysticism Scale" adını verdiği ölçekte yer alan maddelerde bir tecrübenin yaşanıp yaşanmadığı ölçülmek istendiğinden hareketle Süheyl Ünal ölçeğin Türkçe başlığını "Mistik Tecrübe Ölçeği" olarak belirlemiş ve bu ifadenin uygunluğunu Ralph W. Hood Ünal'ın 31.03. 2000 tarihinde kendisiyle yaptığı e-mail görüşmesinde teyit etmiştir. bk. Ünal, "Mistik Tecrübe Ölçeği'nin Güvenilirlik ve Geçerlik Çalışması", s. 46, 47.

²⁹ Ünal, "Mistik Tecrübe Ölçeği'nin Güvenilirlik ve Geçerlik Çalışması", s. 53.

³⁰ Aynı yer.

belirlemede bir adım olabileceği ve zamanla ölçeğin diğer bölgelerde de uygulanmasıyla haritanın bütününe ulaşılabileceği şeklindeki düşüncemiz, araştırmamızın önemini belirler.

D. Araştırmanın Modeli

Makalemizde Ralph W. Hood tarafından geliştirilmiş olan Mistik Tecrübe Ölçeği'nin Türkçe'ye uyarlanmış çevirisi kullanılmıştır. Din görevlileri grubunda uygulanan bu ölçekle verilerin elde edilmesinde deneysel (empirical) bir yöntem takip edilmiştir.

E. Hipotezler

1. Bu ölçekteki ifadelerde yer alan mistik tecrübelerin yaşanma oranı cami ve Kur'an kurslarında görev yapan din görevlilerinde yüksek olduğu varsayılmaktadır.

2. Cinsiyet olarak kadın kimliğinin kişinin mistik tecrübesini artırabileceği düşünülmektedir.

3. Giresun yöresinin Karadeniz'in doğusu ve batısı açısından dinî ve mistik tecrübelerin yaşanmasında daha dengeli bir bölge olabileceği söylenebilir.

4. Karadeniz Bölgesi'nde mistik tecrübelerin hissedilme ve yaşanma düzeylerinin, ülkemizin İç ve Doğu Anadolu Bölgeleri'ne nazaran daha alt düzeylerde olduğu düşünülmektedir.

F. Yöntem

1. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni, genel olarak Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı cami ve Kur'an kurslarında görev yapan din görevlileri, dar anlamda ise Giresun ilçelerinde görev yapan din görevlilerinden oluşan gruptur. Araştırmamızın örneklemini ise, Giresun İli Görele, Tirebolu, Doğankent ve Çanakçı İlçelerinde görev yapan din görevlilerinden olan 150 kişiden oluşan gruptur.

Ankete katılan grup 160 kişidir. Bunlardan 10 kişinin anket formu yetersiz cevaplamalarından dolayı elenmiştir. Kalan 150 kişiden oluşan örneklem grubunun % 6'sı (s=9) kadın, % 94'ü (s=141) erkektir. (bk. Tablo-1)

Cinsiyet	Sayı	%
Kadın	9	6,0
Erkek	141	94,0
TOPLAM	150	100,0

(Tablo-1: Örneklem Grubunun Cinsiyete Göre Dağılımı)

Örneklem grubunda yer alan deneklerin % 20.7'sinin (s= 31) yaş ranjı 20-29 arası, % 40'ının (s= 60) yaş ranjı 30-39 arası, % 39.3'ünün (s= 59) yaş ranjı ise 40-52 arasındır. (bk. Tablo-2)

Yaş Aralığı	Sayı	%	Yığılımlı %
20-29	31	20,7	20,7
30-39	60	40,0	60,7
40-52	59	39,3	100,0
TOPLAM	150	100,0	

(Tablo-2: Örneklem Grubunun Yaşlara Göre Dağılımı)

Örneklem grubunda yer alan din görevlilerinin görev yaptıkları ilçelerin dağılımları ise şu şekildedir: Görele % 42 (s= 63), Tirebolu % 45.3 (s= 68), Doğan kent % 8 (s= 12), Çanakçı % 4.7 (s= 7). (bk. Tablo-3)

Örneklemin Giresun yöresindeki bu ilçelerden seçilmesinin nedeni, Giresun İli'nin Orta Karadeniz Bölgesi'nde bulunması ve dolayısıyla Doğu Karadeniz ile Batı Karadeniz arasında köprü olarak kabul edilecek bir şehir olmasıdır. Doğu Karadeniz'deki daha geleneksel yaşantı ve dinî tecrübelerin Batı'ya doğru geldikçe azalabileceğini düşünmekteyiz. Dolayısıyla Giresun yöresinde elde edilecek verinin bölgenin bir dengeyi temsil etmesi açısından değeri olacaktır.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın öngördüğü üzere, Tirebolu Müftülüğü'nün 18 Haziran 2008 tarihinde Görele İlçesi Hasan Âli Yücel Kültür Merkezi Salonu'nda düzenlediği yaz Kur'an kurslarına motivasyon odaklı hazırlık seminerimiz, bizlere uygulama imkanı sağlamıştır. Bu seminere Giresun Müftülüğü'ne bağlı diğer ilçe müftülüklerinde görev yapan din görevlilerinin bir kısmının katılımının da sağlanmış olması anket uygulama tercihimizi kuvvetlendirmiştir.

İlçeler	Sayı	%	Yığılımlı %
Görele	63	42,0	42,0
Tirebolu	68	45,3	87,3
Doğankent	12	8,0	95,3
Çanakçı	7	4,7	100,0
TOPLAM	150	100,0	

(Tablo-3: Örneklem Grubunun Görev Yerine Göre Dağılımı)

Örneklem grubunun görev dağılımına baktığımızda, % 9.3'ü (s= 14) Kur'an kursu öğreticisi, % 88'i (s= 132) imam-hatip, % 2.7'si (s=4) müezzindir. (bk. Tablo-4)

Görev	Sayı	%	Yığılımlı %
Kur'an Kursu Öğreticisi	14	9,3	9,3
İmam-Hatip	132	88,0	97,3
Müezzin	4	2,7	100,0
TOPLAM	150	100,0	

(Tablo-4: Örneklem Grubunun Görevine Göre Dağılımı)

2. Sınırlılıklar

Dinî veya mistik tecrübe hakkındaki bilimsel kavramların İngilizce'den Türkçe'ye aktarımında yaşanan bazı anlam kırılmaları, kavramsal çerçeveyi belirlemede bazı sınırlılıkları ortaya çıkarmaktadır.

Din görevlilerinin mistik tecrübe düzeylerini belirlemede kullandığımız Mistik Tecrübe Ölçeği ile ilgili yapı analizinden ortaya çıkan geçerlilik sonuçları Giresun İli'ne bağlı dört ilçede görev yapan 150 din görevlisinden elde edilen verilerle sınırlıdır.

Aynı tarihte ilçe müftülerinin Trabzon, Akçaabat Diyanet Eğitim Merkezi'nde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın düzenlediği bir başka seminere zorunlu olarak katılmaları sonucu, planlanmasına rağmen Doğankent ve Çanakçı ilçelerinden düşük düzeyde katılım olmuştur. Ayrıca özellikle Kur'an kursu öğreticisi olan kadın din görevlilerinin katılımı beklenen düzeyin çok altında kalmıştır.

Kur'an kursları veya camilerde uygulanan Yaz Kur'an kursları programlarında daha çok Kur'an kursu öğreticileri ile imamların görev almalarından dolayı müezzinlerin katılımı az olmuştur. Söz konusu sebepler çerçevesinde anket uygulamasına katılan deneklerin cinsiyet, görev yeri ve görev çeşidi açısından dağılımları arzu edildiği ölçüde değildir.

Anket uygulaması, farklı iki konuda hazırlanan seminerlerden birincisi sonrası verilen aradan sonra ikincisi başlamadan önce yaklaşık 20-25 dakika içerisinde yapılmıştır.

3. Bilgi Toplama Araçları

a. Kişisel Bilgi Anketi

Araştırmaya katılan din görevlilerine ait çeşitli kişisel bilgileri tespit etmek amacıyla araştırmacı tarafından dört soruluk bir anket geliştirilmiştir. Bu anketle, örnekleme katılan din görevlilerinin mistik tecrübe düzeylerini etkileyebilecek ve ilişkili olabilecek yaşı, cinsiyeti, görev yaptığı yerleşim yeri ve görevi gibi bağımsız değişkenler belirlenmiştir.

b. Mistik Tecrübe Ölçeği (MTÖ)

Yukarıda da kısaca belirttiğimiz üzere, Mistik Tecrübe Ölçeği'ni (The Mysticism Scale) Ralph W. Hood 1975 yılında ABD'de, diğer dinî tecrübe çeşitlerinden ayrı olarak Walter T. Stace'in ortaya koyduğu mistisizm kriterini ölçmek için geliştirilmiştir.³¹ Dolayısıyla bu ölçek, mistisizmin dokuz farklı fenomenolojik özelliklerine dair Stace'in koyduğu çerçeve üzerinde temellendirilmiştir.³²

Ölçek, Mehmet Süheyl Ünal tarafından Din Psikolojisi Anabilim Dalı'nda yüksek lisans çalışmasına esas olmak üzere Türkçe'ye çevrilmiştir. Söz konusu çeviri metninde bazı istişarelerimiz olmuştur. Anketin Türkçe formu tezin danışmanı olan Recep Yaparel Bey'in onayından sonra Dokuz Eylül Üniv. ile Karadeniz Teknik Üniv. İlahiyat Fakülteleri'nde öğrenim gören tesadüfi yöntemle seçilmiş 100'er kişinin oluşturduğu 200 kişilik denek gru-

³¹ Bu ölçek, teorik alt yapısı, kaynakları ve formuyla birlikte şu eserde yer almaktadır: Peter C. Hill, Ralph W. Hood Jr. (ed.), *Measures of Religiosity*, Birmingham 1999, s. 363-367; Ayrıca Stace'in mistisizm hakkındaki görüşleri için bk. Walter T. Stace, *Mistisizm ve Felsefe*, çev. Abdullatif Tüzer, İstanbul 2004.

³² Walter T. Stace, *Mysticism and Philosophy*, Philadelphia 1960'dan naklen, P. C. Hill, R. W. Hood (ed.), *Measures of Religiosity*, s. 363-364.

buna uygulanmış ve elde edilen verilere göre güvenilirlik ve geçerliliği ortaya konmuştur. Makalemiz için ölçeğin Türkçe formunu kullanırken çeviri metninde tarafımızdan herhangi bir değişiklik yapılmamıştır.

ba. Ölçeğin Yapısı ve Psikometrik Özellikleri

Mistik Tecrübe Ölçeği, 32 maddeden oluşan likert tipi bir ölçektir. Hood ölçeğin gelişim aşamasında 108 maddenin olduğunu, ancak yaptığı psikometrik çalışmalar sonunda geriye kalan 32 maddenin Stace'in kavramlaştırmalarına bağlı olarak görünüm geçerliliği gerçekleştirildiğinde en açık biçimde anlaşılır olduğunu belirlemiştir.³³

Biz bu ölçekle din görevlilerinin mistik tecrübe düzeylerini belirlemeyi amaçladık. Bu tip ölçeklerde bireyin bütün maddelere verdiği cevaplardan elde edilen toplam puan, bireyin ölçülmek istenen ilgili özelliğinin bir göstergesi olmaktadır.

Bu araştırma için hazırlanan ve uygulanan ölçekte de her bir madde için beşli dereceleme ölçeği kullanılmıştır. Dereceleme ölçeğindeki seçenekler, “çok uygun, uygun, kararsızım, uygun değil, hiç uygun değil” şeklindedir.

Ölçekteki maddelerden 16 tanesi olumlu, 16 tanesi olumsuz önerme olarak verilmiştir. Olumlu maddelerde işaretlenen seçeneklerden, “çok uygun=5, uygun=4, kararsızım=3, uygun değil=2, hiç uygun değil=1” puan ile puanlanmıştır. Olumsuz maddelerde ise puanlama ters yönde yapılmıştır. Ölçekten elde edilebilen en düşük puan 32, en yüksek puan ise 160'dır.

Hood'un çalışması sonucu, 8 kategorinin her birinde iki olumlu ve iki olumsuz ifade belirtmiştir. Hood, bu 8 kategoriyi Stace'in kavramsal çalışmasından esinlenerek ortaya koymuştur. Her kategorideki 4 maddenin ikisinin olumlu, ikisinin olumsuz olması, cevaplama alışkanlığıyla ilgili problemlerden kurtulma konusunda oldukça önemlidir. Hood'un bu konu için oluşturduğu korelasyon matrisleri, ölçek maddelerinin bu şekilde hazırlanmasının cevaplama alışkanlığıyla ilgili problemleri büyük ölçüde çözdüğünü ortaya koymuştur. Bu sonuç göstermektedir ki ifade biçimi, söz konusu 8 kategorinin ölçümündeki anlamlılığı değiştirmemektedir.

³³ Ünal, “Mistik Tecrübe Ölçeği'nin Güvenilirlik ve Geçerlik Çalışması”, s. 46.

Aşağıda, ölçeğin bütününe ifade eden genel boyut ile her bir kategorinin korelasyon katsayısı, o kategorinin açıklamasından sonra ayrıca her bir ölçek maddesinin ölçeğin tümüne katkısı, her maddeden sonra parantez içinde gösterilmiştir. Ölçek maddelerinin faktör yükleri de maddelerin ölçeğin tümüne katkısından sonra belirtilmiştir.³⁴

Mistik Tecrübe Ölçeği'ndeki Maddelerin 8 Kategoriye Göre Sıralanışı

(Maddeler, her kategorinin altında gerçek ölçekteki sıra numarası verilerek düzenlenmiştir.)

Benlik (Ego) Niteliği (E): Bilinçlilik devam ettiği halde benlik duygusu yitimi (loss of sense of self) tecrübesini ifade eder. Kendini kaybetme, genellikle, hissedilen benlikten daha yüce bir şeye dahil olma şeklinde tecrübe edilir. (.64)

3. Yüce bir varlığın benliğimi kuşattığını hissettim. (.52) I= .31; II= .54

4. Zihnimin tamamen boşaldığını ve geride sadece bir boşluğun kaldığını hissettiğim olmuştur. (.36) I= .52; II= -.03

6. Tüm benliğimin başka bir varlıkla bütünleştiğini hiçbir zaman hissetmedim. (.42) I= .54; II= .08

24. Benliğimin Yüce bir varlıkla birleştiği hissine hiç kapılmadım. (.45) I= .38; II= .36

Birleşme (Unifying) Niteliği (U): Objelerin çokluğunun, bir birlik olarak algılanması tecrübesini ifade eder. Her şey aslında "Bir" olarak algılanır. (.60)

12. Zaman zaman benliğimin evrenle bütünleştiğinin farkına varırım. (.52) I= .64; II= .13

19. Bütün varlıkların, bir bütünün parçaları olduğunu hissetmişimdir. (.52) I= .59; II= .19

28. Dünyadaki nesnelerin bir "Bütün" oluşturduğunu hiç hissetmedim. (.55) I= .60; II=.25

30. Her şeyin aynı "birlik" içinde bütünleştiği hissine hiç kapılmadım. (.46) I= .59; II= .12

³⁴ Ünal, Aynı tez, s. 47-49.

Derunî Sübjektif (Inner Subjective) Nitelik (Is): Genellikle tamamen maddî şekillerde tecrübe edilseler bile, her şeye karşı hissedilen derunî bir sübjektivitenin algısını ifade eder. (.56)

08. Sanki her şey canlıymış gibi hissettiğim hiç olmamıştır. (.46) I= .45; II= .25

10. Her şeyin şuurlu varlıklar olarak görüldüğünü hiç hatırlamıyorum. (.43) I= .47; II= .18

29. Cansız varlıkların bana canlı gibi görüldüğü zamanlar olmuştur. (.39) I= .54; II= .02

31. Hiç bir varlığın gerçekte ölmediğini düşündüğüm zamanlar olmuştur. (.37) I= .44; II= .11

Zaman/Mekan Niteliği (T): Tecrübenin zaman ve mekan parametrelerini ifade eder. Aslında hem zaman hem de mekan, hem “zamansız” hem de “mekansız” olan bir tecrübeyle tamamen aynı niteliktedir. (.54)

01. Zaman ve mekan üstü bir tecrübe yaşamıştım. (.48) I= .59; II= .11

11. Zaman ve mekan kavramlarının dışına çıktığımı hissettiğim durumlar olmuştur. (.41) I= .56; II= .02

15. Zaman ve mekanın dışına çıktığımı hiç hatırlamıyorum. (.46) I= .62; II= .02

27. Zaman, mekan ve uzaklığın anlamsız olduğunu hiç hissetmedim. (.54) I= .69; II= .08

Bilgi (Noetic) Niteliği (N): Tecrübenin bir doğru bilgi kaynağı olmasını ifade eder. Rasyonel olmayan, sezgisel, içgörüye dayalı, bununla birlikte sadece sübjektif olmadığı anlaşılan bir tecrübe üzerine vurgu yapılmaktadır. (.50)

13. Evrenle ilgili yeni bir anlamın içime doğduğu olmuştur. (.43) I= .23; II= .50

16. En Yüce hakikat diye isimlendirebileceğim hiçbir tecrübe yaşamadım. (.35) I= .09; II= .54

17. En Yüce hakikatin içime doğduğu bir tecrübe yaşadım. (.44) I= .22; II= .53

26.Hakikatin daha derin yönlerinin bulunduğunun içime doğduğunu hiç hatırlamıyorum. (.45) I= .17; II= .62

Anlatılamazlık (Ineffability) (I): Tecrübeyi günlük dille anlatmanın imkansızlığını ifade eder. Tecrübe, konunun linguistik kapasitesinden değil, tecrübenin bizzat kendi mahiyetinden dolayı kelimelerle basitçe ifade edilemez. (.45)

02. Kelimelerin ifade edemediği türden bir tecrübeyi hiç yaşamadım. (.29) I= .25; II= .21

21. İfade etmekte zorlandığım bir tecrübem hiç olmadı. (.37) I= .34; II=.24

23. Sözle anlatmanın imkansız olduğu bir tecrübe yaşamıştım. (.42) I= .37; II= .27

32. Kelimelerle ifade edilemeyecek bir tecrübeyi yaşadığım oldu. (.42) I= .40; II= .23

Olumlu (Positive) Etki (P): Tecrübenin olumlu yönde etkileycilik niteliğini ifade eder. Tecrübe genellikle haz ve mutluluk verici olur. (.62)

05.Derin bir haz yaşadığım anlar oldu. (.36) I= .12; II= .50

07.İçimin büyük bir huzurla dolduğu olağanüstü bir ânı hiç yaşamadım. (.40) I= .26; II= .40

18. Her şeyin mükemmel olduğunu hissettiğim bir tecrübe yaşadım. (.45) I= .50; II= .15

25. Bende hayranlık duygusu uyandıran olağanüstü bir tecrübeyle hiç karşılaşmadım. (.40) I= .15; II= .54

Dinî Nitelik (R): Tecrübenin içten dinî yönünü ifade eder. Bu, geleneksel dinî dilden bağımsız olarak da ifade edilebilen sır, ihtiram ve huşu hislerini içerir. (.39)

09. Kutsal denebilecek hiçbir tecrübem olmadı. (.44) I= .06; II= .72

14. İlahî denebilecek hiçbir tecrübe yaşamadım. (.30) I= .03; II= .59

20. Kutsal olduğunu bildiğim bir tecrübe yaşadım. (.33) I= .04; II= .67

22. İçimi ürperten olağanüstü duygulu bir an yaşadım. (.33) I= .01; II= .60

bb. Ölçeğin Faktör Yapısı

Hood'un geliştirdiği ölçek başlangıçta iki faktörlü idi. Birinci faktör temel "mistisizm" tecrübesinin, ikinci faktör ise -mistik olsun ya da olmasın, objektif bilginin sağlam bir kaynağını gösterdiği düşünülen- daha geleneksel olarak tanımlanmış dinî tecrübe ifadelerinin bir göstergesi olarak anlaşılmaktadır. "Ölçeğin, temel "mistisizm" tecrübesinin ifadesini (Faktör I), dinî yorumla (Faktör II) birleştirdiği sonucuna varmak, makul görünmektedir. Bu da demek oluyor ki bazı dinî tecrübeler, aslında mistik olmayabilir ve bazı mistik tecrübeler de dinî olarak yorumlanmayabilir."³⁵ Hood'a göre bu yorum Stace'in kendi kavramlaştırmalarıyla tutarsız da değildir.³⁶

Hood, Morris ve Watson, 1993 yılında yayınladıkları ortak makalede bu ölçekle ilgili daha yeterli bir örneklem üzerine temellendirdikleri üç faktörlü yeni bir analiz önerisinde bulunmuşlardır. Bu yeni öneride içedönük ve dışadönük mistisizm ile dinî yorum faktörü, ayrı faktörler olarak ortaya çıkmaktadırlar.³⁷ Son geliştirilen bu üç faktörlü çözüm, Stace'in teorisi açısından en yetkin genel mistik tecrübe ölçeği olması ve her mistisizm türünü ayrı ayrı ölçmeye izin vermesi bakımından bundan sonra yapılacak araştırmalar için Hood tarafından önerilmektedir. Şimdiye kadar yapılan iki faktörlü çalışmalarda içedönük ve dışadönük mistisizm, birlik tecrübelerini açıklayan tek bir faktör içinde düşünülmüşler ve birbirlerinden ayrı olarak ölçülememişlerdir.³⁸

Özetle ankette yer alan üç faktör, dışa dönük mistisizm (extrovertive mysticism), dinî yorum (religious interpretation) ve içe dönük mistisizmdir (introvertive mysticism). Dışa dönük mistisizm, dış dünyadaki çokluk içinde birliğin tecrübe edilmesi, içe dönük mistisizm ise birliğin ve hakikatin hiçlikle veya bir başka ifadeyle bütüncül olarak tecrübe edilmesi anlamındadır.³⁹ Dinî

³⁵ Ünal, Aynı tez, s. 50.

³⁶ Hood, "The Construction", s. 29-41.

³⁷ R. W. Hood, Jr., R. J. Morris, P. J. Watson, "Further Factor Analysis of Hood' s Mysticism Scale", *Psychological Reports*, sy. 73, (1993), s. 1176-1178.

³⁸ Hood ve ark. (ed.), *The Psychology of Religion: An Empirical Approach*, s. 256-259.

³⁹ P. C. Hill, R. W. Hood (ed.), *Measures of Religiosity*, s. 364.

yorum ise, mistisizm dışında kalan dinî tecrübeleri ifade etmektedir.

bc. Ölçeğin Güvenirlik ve Geçerliliği

Orijinal ölçeğin 1993 yılında saptanan üç faktör çözümlemesine göre güvenirliliği Kuder-Richardson 20 (Cronbach Alpha) tekniğine göre $r=.76$ 'dır.⁴⁰

Ölçeğin Ünal tarafından yapılan Türkçe versiyondaki alpha katsayısı $r=.89$ 'dur.⁴¹ Dolayısıyla Türkçe çeviri metninden oluşan ölçeğin yüksek madde homojenliğine sahip olduğu söylenebilir.

Bu Türkçe versiyonunun tarafımızdan yapılan uygulamasında elde ettiğimiz alpha güvenirlilik katsayısı $r=.81$ 'dir. Bu sonucun anketimizde yeterli düzeyde güvenilirliği sağladığını söyleyebiliriz. Güvenirlilik testini sadece alphanan yaptık. Anket formumuz üç faktörlü olduğu için ayrıca iki yarım test güvenilirlik hesaplaması yapamadık.

Mistik Tecrübe Ölçeği'nin İngilizce ve Türkçe versiyonlarının geçerliliklerini belirlemede madde-toplam puan korelasyon katsayıları aşağıdaki 5 nolu tabloda verilmiştir.

Mistik Tecrübe Ölçeği Madde Korelasyonu (r)			Mistik Tecrübe Ölçeği Madde Korelasyonu (r)		
Madde No'su	Türkçe	İngilizce	Madde No'su	Türkçe	İngilizce
1	.60	.48	17	.54	.45
2	.41	.29	18	.47	.45
3	.41	.52	19	.33	.52
4	.29	.36	20	.52	.33
5	.34	.36	21	.52	.37
6	.47	.42	22	.37	.33
7	.43	.40	23	.55	.42
8	.53	.46	24	.59	.45
9	.55	.44	25	.66	.40
10	.48	.43	26	.52	.44
11	.61	.41	27	.32	.54
12	.54	.52	28	.44	.55
13	.42	.43	29	.50	.39
14	.42	.30	30	.50	.46
15	.59	.46	31	.30	.37
16	.59	.35	32	.67	.42

⁴⁰ Aynı eser, s. 365.

⁴¹ Ünal, "Mistik Tecrübe Ölçeği'nin Güvenirlilik ve Geçerlik Çalışması", s. 59.

(Tablo-5: Mistik Tecrübe Ölçeği'nin Türkçe ve İngilizce Form-
larının

İç Tutarlılık Korelasyon Katsayıları)

Tablodan da görüleceği üzere Türkçe formun madde-toplam puan korelasyon katsayıları .29 ile .67 arasındadır. Bu korelasyon katsayıları $p < .01$ düzeyinde anlamlıdır. Bunlar, ölçeğin Türkçe versiyonundaki maddelerin yüksek iç tutarlığa sahip olduğuna işaret etmektedir.⁴²

Araştırmamıza esas olmak üzere tarafımızdan din görevlilerinde uygulanan Mistik Tecrübe Ölçeği'nin yapı geçerliliğine faktör analizi ile bakılmıştır.

Ölçeğin Madde- leri	1. Faktör yükü	2. Faktör yükü	3. Faktör Yükü
S1		,436	
S2	,304		
S3		,520	
S4		,260	
S5		,491	
S6	,465		
S7	,588		
S8	,632		
S9	,634		
S10	,636		
S11		,600	
S12		,601	
S13		,413	
S14	,598		
S15	,463		
S16	,650		
S17	,664		
S18			,346
S19			,434
S20			,456
S21			,429
S22			,289
S23		,542	

⁴² Aynı yer.

S24	,520		
S25	,586		
S26			,601
S27	,434		
S28	,570		
S29			,558
S30			,512
S31			,538
S32		,662	

(Tablo-6: Uyguladığımız Ölçeğin Yapı Geçerliliği)

Güvenirlilik ve geçerlikle ilgili elde edilen bu verilere göre, din görevlilerinin mistik tecrübe ölçeğinin yeterli düzeyde geçerli ve güvenilir olduğu söylenebilir.

4. Verilerin Toplanması ve Analizi

Anketten elde edilen verilerin istatistiksel işlemleri, SPSS (Statistical Package for Social Sciences) İstatistiksel Paket Programı'nın Türkçe yamalı 11.5 versiyonu ile yapılmıştır. Verilerin analizinde ve hipotezlerin test edilmesinde tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ve t-testi kullanılmıştır.

Grup ortalamaları arasındaki farkın önem kontrolü için asgari 0,05 önem düzeyi kabul edilmiştir.

Bulgilerin analizinden elde edilen istatistiksel sonuçlar, araştırmanın hipotezlerinin yorumlanmasında kullanılacak şekilde tablolaştırılmış ve bulgular bölümünde sunulmuştur. Tablolardaki puan ortalamaları, mistik tecrübe düzeyi olarak ifade edilmiştir.

III. Bulgular Ve Yorum

Bu bölümde araştırma sonucu elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Bu bağlamda kişisel bilgi anketinde yer alan değişkenlere göre din görevlilerinin yaş ve meslekî durumları incelenmiş, hipotezler doğrultusunda puan ortalamaları da dikkate alınarak sonuçlar değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

1. Din Görevlilerinin Cinsiyetlerine Göre Mistik Tecrübe Düzeyleri

Mistik Boyut	Cinsiyet	N	%	X	S	S.d.	t	p	Sonuç
Dışadönük Mistisizm	Kadın	9	6,0	33,33	10,223	148	0,60	0,548	p>0,05 Önemsiz
	Erkek	141	94,0	35,35	9,737				
İçedönük Mistisizm	Kadın	9	6,0	20,89	4,256	148	0,15	0,874	p>0,05 Önemsiz
	Erkek	141	94,0	21,16	5,073				
Dini Yorum	Kadın	9	6,0	24,22	6,016	148	0,98	0,325	p>0,05 Önemsiz
	Erkek	141	94,0	22,43	5,251				
Toplam Puan	Kadın	9	6,0	78,44	11,047	148	0,10	0,919	p>0,05 Önemsiz
	Erkek	141	94,0	78,94	14,454				

(Tablo-7: Cinsiyetlere Göre Mistik Tecrübe Düzeyleri)

Araştırmamızın hipotezlerinden biri, cinsiyet olarak kadın kimliğinin kişinin mistik tecrübesini etkileyebileceği idi. Ancak bu tabloda belirtilen bulgulara göre, cinsiyet bağımsız değişkeninin sonuçlar üzerinde herhangi anlamlı bir değişiklik yapmadığı ortaya çıkmıştır. Toplam puan ortalamalarına baktığımızda kadınların puan ortalaması 78.44 iken erkeklerinki 78.94'tür. Aynı durum dışadönük mistisizm, içedönük mistisizm ve dinî yorum faktörlerine göre puan ortalamalarında da görülmektedir. Hood'un yaptığı anket çalışmalarında kadınların erkeklere göre bu tür tecrübeleri daha çok dile getirdikleri belirtilmektedir.⁴³ Muhtemelen bu dile getiriş, onların erkeklere göre daha çok mistik tecrübe yaşadıkları sanısına yol açmaktadır.

Dışadönük mistisizm ile içedönük mistisizm faktörlerinde kadın ile erkek arasındaki puan ortalamaları farkı yaklaşık olarak 2 iken, dinî yorum faktöründe bu fark yaklaşık olarak 1'dir. Üç faktör arasında en düşük sayısal değerler, içe dönük mistisizmde ortaya çıkmıştır. Bu faktörde kadınların puan ortalaması 20.89 iken erkeklerin 21.16'dır.

⁴³ Hood ve ark. (ed.), *The Psychology of Religion: An Empirical Approach*, s. 232-248.

Kadın ve erkek her iki cinsiyet için mistik tecrübe düzeylerinin yüksek olduğunu, Mistik Tecrübe Ölçeği'nden alınan puan ortalamalarının yüksek çıkmasına bağlı olarak söyleyebiliriz.

Ayrıca bu tabloda, din görevlilerinin cinsiyetlerine göre içe dönük mistisizm ile dinî yorum faktörlerinden aldıkları puan ortalamaları birbirlerine yakın sayısal değerlerde iken dışa dönük mistisizm faktöründe yaklaşık olarak 1/3'lük artış gözlenmektedir.

2. Din Görevlilerinin Yaşlarına Göre Mistik Tecrübe Düzeyleri

Mistik Boyut	Yaş	N	%	X	S	Sonuç
Dışadönük Mistisizm	20-29	31	20,7	32,77	8,868	F: 1,287
	30-39	60	40,0	36,12	8,612	S.d. 2/147
	40+	59	39,3	35,63	11,115	p= 0,279
	Toplam	150	100,0	35,23	9,743	p>0,05 Önemsiz
İçedönük Mistisizm	20-29	31	20,7	20,90	5,375	F: 2,128
	30-39	60	40,0	22,13	5,203	S.d. 2/147
	40+	59	39,3	20,27	4,510	p= 0,123
	Toplam	150	100,0	21,15	5,016	p>0,05 Önemsiz
Dini Yorum	20-29	31	20,7	22,13	5,673	F: 1,930
	30-39	60	40,0	23,55	4,969	S.d. 2/147
	40+	59	39,3	21,71	5,331	p= 0,149
	Toplam	150	100,0	22,53	5,295	p>0,05 Önemsiz
Toplam Puan	20-29	31	20,7	75,81	16,319	F: 2,254
	30-39	60	40,0	81,80	13,395	S.d. 2/147
	40+	59	39,3	77,61	13,617	p= 0,109
	Toplam	150	100,0	78,91	14,243	p>0,05 Önemsiz

(Tablo-8: Yaşlara Göre Mistik Tecrübe Düzeyleri)

Din görevlilerinin yaşlara göre mistik tecrübe düzeyleri tablosuna baktığımızda yaş bağımsız değişkeninin sonuçlar üzerinde herhangi anlamlı bir değişiklik yapmadığı ortaya çıkmıştır. Ancak dışa dönük mistisizm faktöründe belirgin farklılıklar vardır. 20-29 yaş aralığındaki bireylerin puan ortalaması 32.77 iken 30-39 yaş aralığındaki bireylerin puan ortalaması 36.12, 40 ve üstü yaş aralığındaki bireylerin puan ortalaması ise 35.63'tür. Buradan hareketle dışa dönük mistisizm faktörü açısından 30 yaş ve üstünde mistik tecrübenin biraz daha belirgin bir şekilde yoğunlaştığını söyleyebiliriz.

Yaşlara göre toplam puan ortalamalarına baktığımızda, 20-29 yaş aralığındaki bireylerin puan ortalaması 75.81, 30-39 yaş aralığındaki bireylerin puan ortalaması 81.80, 40 ve üstü yaş aralığındaki bireylerin puan ortalaması ise 77.61 olduğu görülmektedir. Bu sonuçlardan hareketle mistik tecrübenin 30-39 yaş arası kişilerde yoğunlaştığını, 40 yaşından sonra ise kısmen azaldığını düşünebiliriz. Taplamacıoğlu'nun yaptığı bir anket çalışmasında da bu bulgularımıza paralel sayılabilecek sonuçlar söz konusudur. Ankete katılan 16-30 yaşları arasındaki bireylerin sofuluk düzeyinde dinî yaşantıdaki yoğun hassasiyetleri % 1.5 iken, 30-50 yaş aralığında bu oran 7 kat artarak % 8.5 olmuş, 50 yaş sonrasında ise oran yaklaşık %50 azalarak % 4.3 olarak belirlenmiştir.⁴⁴

Puan değerlerine baktığımızda en düşük puan ortalamalarının içe dönük mistisizmde ortaya çıktığı görülmektedir. Dışa dönük mistisizm faktöründe toplam puan ortalaması 35.23 iken içe dönük mistisizm faktöründe toplam puan ortalaması 21.15'dir. Aradaki fark 14.08 gibi yüksek bir değerdir. Dinî yorum faktöründe de puan ortalaması 22.53'tür. Bu sonuçlar, Giresun yöresinin Karadeniz'in doğusu ve batısı açısından dinî ve mistik tecrübelerin yaşanmasında daha dengeli bir bölge olabileceği şeklindeki hipotezimizin doğru olabileceği konusunda bir ipucu sayılabilir.

⁴⁴ Mehmet Taplamacıoğlu, "Yaşlara Göre Dinî Yaşayışın Şiddet ve Kesafeti Üzerinde Bir Anket Denemesi", *Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 10 (1962), s. 145-146.

3. Din Görevlilerinin Görev Yerlerine Göre Mistik Tecrübe Düzeyleri

Mistik Boyut	Görev yeri	N	%	X	S	Sonuç
Dışadönük Mistisizm	Görele	63	42,0	35,30	9,650	F: 1,718 S.d. 3/146 p= 0,166 p>0,05 Önemsiz
	Tirebolu	68	45,3	35,63	10,272	
	Doğankent	12	8,0	37,17	5,474	
	Çanakçı	7	4,7	27,43	9,034	
	Toplam	150	100,0	35,23	9,743	
İçedönük Mistisizm	Görele	63	42,0	21,27	4,323	F: 0,961 S.d. 3/146 p= 0,413 p>0,05 Önemsiz
	Tirebolu	68	45,3	20,63	4,794	
	Doğankent	12	8,0	23,25	7,175	
	Çanakçı	7	4,7	21,43	8,284	
	Toplam	150	100,0	21,15	5,016	
Dini Yorum	Görele	63	42,0	22,17	5,088	F: 2,281 S.d. 3/146 p= 0,082 p>0,05 Önemsiz
	Tirebolu	68	45,3	22,93	5,404	
	Doğankent	12	8,0	24,58	5,248	
	Çanakçı	7	4,7	18,43	4,577	
	Toplam	150	100,0	22,53	5,295	
Toplam Puan	Görele	63	42,0	78,75	13,684	F: 2,360 S.d. 3/146 p= 0,074 p>0,05 Önemsiz
	Tirebolu	68	45,3	79,19	14,613	
	Doğankent	12	8,0	85,00	12,541	
	Çanakçı	7	4,7	67,29	14,044	
	Toplam	150	100,0	78,91	14,243	

(Tablo-9: Görev Yerlerine Göre Mistik Tecrübe Düzeyleri)

Giresun İli'nin Görele ve Tirebolu ilçeleri coğrafi konumları itibarıyla sahilde, Doğankent ve Çanakçı ilçeleri ise iç kesimlerde yer almaktadır. Bu bilgilere ilaveten, Görele ve Tirebolu ilçelerinin nüfus yoğunlukları Doğankent ve Çanakçı ilçelerine göre çok daha fazladır. Hem coğrafi konumları hem de nüfus yoğunlukları açısından farklı olan ilçeler arasında görev yapan din görevlilerinin mistik tecrübe düzeyleri arasında farklılıklar olabileceğini düşünmüştük. 9 nolu tabloda da görülebileceği üzere her üç faktörde $p>0,05$ olduğundan görev yerleri bağımsız değişkeninin so-

nuçlar üzerinde herhangi anlamlı bir değişiklik yapmadığı ortaya çıkmıştır.

Ancak ilçelere göre toplam puan ortalamalarına baktığımızda Görele İlçesi'nde görev yapan din görevlilerinin mistik tecrübe ölçeğinden aldıkları puan ortalamaları 78.75, Tirebolu 79.19, Doğankent 85.00 ve Çanakçı 67.29 olarak çıkmıştır. İç kesimde yer alan Doğankent İlçesi'nde görev yapan din görevlilerinin mistik tecrübe ölçeğinden aldıkları puan ortalaması olan 85.00 değeri, diğer ilçe puan ortalamalarına göre yüksek olması dolayısıyla bizlere ipucu verebilir.

3 nolu tabloya bakıldığında Görele İlçesi'nden % 42, Tirebolu İlçesi'nden % 45.3 oranında din görevlisi anketimize katılmışken, Doğankent İlçesi'nden % 8 ve Çanakçı İlçesi'nden % 4.7 oranında din görevlisi anketimize katılmıştır. Söz konusu yüzdelik oran farkını araştırmamızın sınırlılıkları bölümünde zikrettik. Doğankent ve Çanakçı ilçelerinden diğer iki ilçe katılım oranlarına yakın düzeyde din görevlisi katılabilseydi muhtemelen görev yeri yerleri bağımsız değişkenine bağlı daha farklı sonuçlarla karşılaşabilirdik.

Diğer tablolarımızda da olduğu gibi mistik tecrübe ölçeğinin üç faktörü açısından en yüksek değerler yine dışa dönük mistisizm faktöründe ortaya çıkmıştır. Din görevlilerinin görev yerlerine göre mistik tecrübe düzeyleri açısından içe dönük mistisizm faktöründe toplam puan ortalamaları 21.15, dinî yorum faktöründe toplam puan ortalamaları 22.53 iken, dışa dönük mistisizm faktöründe toplam puan ortalamaları 35.23'tür. Dışa dönük mistisizm faktörünün diğer iki faktörden en yüksek ortalama ile arasındaki fark 12.7 gibi yüksek bir değerdedir.

4. Din Görevlilerinin Görevlerine Göre Mistik Tecrübe Düzeyleri

Mistik Boyut	Görev	N	%	X	S	Sonuç
Dışadönük Mistisizm	Kur'an Kursu Öğreticisi	14	9,3	31,93	10,080	F: 0,894 S.d. 2/147 p= 0,411 p>0,05 Önemsiz
	İmam-Hatip	132	88,0	35,59	9,515	
	Müezzin	4	2,7	35,00	16,269	
	Toplam	150	100,0	35,23	9,743	
İçedönük Mistisizm	Kur'an Kursu Öğreticisi	14	9,3	19,86	4,521	F: 1,861 S.d. 2/147 p= 0,159 p>0,05 Önemsiz
	İmam-Hatip	132	88,0	21,40	5,040	
	Müezzin	4	2,7	17,25	4,573	
	Toplam	150	100,0	21,15	5,016	
Dini Yorum	Kur'an Kursu Öğreticisi	14	9,3	22,43	5,827	F: 0,798 S.d. 2/147 p= 0,452 p>0,05 Önemsiz
	İmam-Hatip	132	88,0	22,64	5,293	
	Müezzin	4	2,7	19,25	2,630	
	Toplam	150	100,0	22,53	5,295	
Toplam Puan	Kur'an Kursu Öğreticisi	14	9,3	74,21	13,134	F: 1,483 S.d. 2/147 p= 0,230 p>0,05 Önemsiz
	İmam-Hatip	132	88,0	79,64	14,121	
	Müezzin	4	2,7	71,50	20,535	
	Toplam	150	100,0	78,91	14,243	

(Tablo-10: Görevlerine Göre Mistik Tecrübe Düzeyleri)

Din görevlilerinin görevlerine göre mistik tecrübe düzeyleri tablosuna baktığımızda, ankete katılan bireylerin görev çeşitlerinin sonuçlar üzerinde herhangi anlamlı bir değişiklik yapmadığı ortaya çıkmıştır. Kur'an kursu öğreticisi, İmam-hatip, müezzin şeklindeki dinî görevlerin hepsinin birbirine yakın amaçlara yönelik olduğu düşünülürse anlamlı bir değişikliğin ortaya çıkması anlaşılabilir. Ancak hem bu tabloda hem de 4 nolu tabloda görüldüğü üzere, örneklem grubunun %88'i imam-hatip görevlisi olmuştur. Deneklerin % 2. 7'si müezzin, % 9.3'ü Kur'an kursu öğreticisidir. Araştırmamızın sınırlılıkları bölümünde de belirttiğimiz gibi, bu katılım oranları beklentilerimizin çok altında kalmıştır. Müezzin ve imam-hatipin aynı mekânda ve günün aynı zaman dilimlerinde görev yaptıklarını düşünürsek müezzinlerin daha fazla katılımının sağlanmasıyla sonuçların değişip değişmeyeceği tartışılabilir ama Kur'an kursu öğreticilerinin anketimize daha fazla katılımının sonuçları etkileyeceği söylenebilir. Çünkü

bilindiği gibi Kur'an kursu öğreticilerinin mesai saatleri farklıdır ve günümüzdeki atamalarda meslekî formasyonlarına daha fazla dikkat edilmektedir.

Mevcut katılım oranlarına göre 10 nolu tabloya baktığımızda, her üç faktörden elde edilen toplam puan ortalamaları açısından en düşük değer 71.50 olarak müezzin meslek grubunda ortaya çıkmıştır. Kur'an kursu öğreticilerinin toplam puan ortalaması 74.21, imam-hatiplerin ise 79.64'tür. Bu sonuca bağlı olarak imam-hatiplerin mistik tecrübe düzeylerinin diğer dinî görevlere göre biraz daha yoğun olduğu söylenebilir. İmam-hatiplerin puan ortalamaları ölçeğin üç faktörü açısından yüksek çıkmıştır: Dışa dönük mistisizm faktöründe 35.59, içe dönük mistisizm faktöründe 21.40 ve dinî yorum faktöründe 22.64 şeklindeki puan ortalamaları diğer dinî görevlerin puan ortalamalarından fazladır.

Ayrıca üç faktör açısından puan ortalamalarına baktığımızda içe dönük mistisizm faktörünün toplam puan ortalaması 21.15, dinî yorum faktörünün toplam puan ortalaması 22.53 iken dışa dönük mistisizm faktörünün toplam puan ortalaması 35.23'tür. Dolayısıyla din görevlilerinin görevlerine göre mistik tecrübe düzeyleri açısından en yüksek değerler, dışa dönük mistisizmde görülmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Mistik tecrübe her ne kadar öznel olarak yaşanır, yeterince anlatılamazsa da tecrübe sonrası insanda meydana gelen dönüşümler ve bıraktığı etkiler, istatistiksel değeri ve sağlam analiz gücü olan ölçeklerle belirlenebilir. Mistik tecrübeleri yaşamanın insanda bıraktığı derin huzur o kişinin varlığını sarmalayabilir. Anadolu coğrafyasında bu tür tecrübelerin yaşanabileceği pek çok toplumsal dinamikler olduğu bilinmektedir. Bu coğrafyada yaşayan insanların duygu ve düşünce dünyalarını bilimsel verilere dayalı olarak tespit etmenin ilgili akademisyenlerin görevi olduğunu düşünmekteyiz.

Hood, Morris ve Watson, 1993 yılında yayınladıkları ortak makalede Mistik Tecrübe Ölçeği ile ilgili daha yeterli bir örneklem üzerine temellendirdikleri üç faktörlü yeni bir analiz önerisinde bulunmuşlardır. Bu yeni öneride içedönük ve dışadönük mistisizm ile dinî yorum faktörü, ayrı faktörler olarak ortaya çıkmak-

tadırlar. Biz de Hood'un Peter C. Hill ile birlikte editörlüğünü yaptıkları ve 1999 yılında yayınladıkları *Measures of Religiosity* başlıklı eserdeki üç faktörlü analize dayalı ölçek metnini esas aldık.

Bu makalemizde, Ralph Hood tarafından geliştirilen ve M. Süheyl Ünal tarafından Türkçe'ye uyarlanan ve güvenilirlik ve geçerliliğin test edildiği Mistik Tecrübe Ölçeği'nin yaptığımız veri taramaları sonucuna göre Türkiye'de ilk uygulama örneği gerçekleştirilmiştir. Örneklem grubundan hareketle uygulamada hedef kitlemiz Giresun yöresi örnekliliğiyle Türkiye'de görev yapan din görevlileri olmuştur. Din görevlilerinin mistik tecrübe düzeylerini belirlemede kullandığımız Mistik Tecrübe Ölçeği ile ilgili yapı analizinden ortaya çıkan sonuçlar, Giresun İli'ne bağlı dört ilçede görev yapan 150 din görevlisinden elde edilen verilerle sınırlıdır.

Orijinal ölçeğin 1993 yılında saptanan üç faktör çözümlemesine göre alpha güvenilirlik katsayısı $r=.76$ 'dır. Ölçeğin Ünal tarafından yapılan Türkçe versiyondaki alpha katsayısı $r=.89$ 'dur. Bu Türkçe versiyonunun tarafımızdan yapılan uygulamasında elde ettiğimiz alpha güvenilirlik katsayısı ise $r=.81$ 'dir.

Türkçe formun madde-toplam puan korelasyon katsayıları .29 ile .67 arasındadır. Bu korelasyon katsayıları $p<.01$ düzeyinde anlamlıdır.

Anketten elde edilen verilerin istatistiksel işlemleri, SPSS (Statistical Package for Social Sciences) İstatistiksel Paket Programı'nın Türkçe yamalı 11.5 versiyonu ile yapılmıştır. Verilerin analizinde ve hipotezlerin test edilmesinde tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ve t-testi kullanılmıştır.

Bulgularımıza göre, din görevlilerinin cinsiyet, yaş, görev yerleri ve görev çeşitlerinden oluşan bağımsız değişkenler sonuçlar üzerinde herhangi anlamlı bir değişiklik yapmamıştır. Ölçek uygulamamız özellikle cinsiyet ve görev çeşitliği açısından daha çok sayıda bireylere yapılabilseydi veya ölçeğe eğitim durumu ile birlikte kişisel dinî tutum ve davranış envanteri eklenebilseydi bağımsız değişkenlere bağlı olarak farklı sonuçlar çıkabilirdi. Ölçeğin bundan sonraki uygulamalarında bağımsız değişkenlerin çeşitliliğinin dikkate alınmasının faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Bağımsız değişkenlere göre oluşturduğumuz dört tabloda cinsiyetlere göre toplam puan ortalaması kadında 78.44, erkekte 78.94 ve yaşlara, görev yerlerine ve görev çeşitlerine göre toplam

puan ortalamaları aynı düzeyde olmak üzere 78.91'dir. Mistik Tecrübe Ölçeği'nden alınan bu puanların yüksek olması, din görevlilerinin mistik tecrübe düzeylerinin yeterince yüksek olduğu anlamına gelmektedir. Böylece, bu ölçekteki ifadelerde yer alan mistik tecrübelerin yaşanma oranının cami ve Kur'an kurslarında görev yapan din görevlilerinde yüksek olduğu şeklindeki hipotezimiz doğrulanmıştır. Ancak bu hipoteze karşılık, Karadeniz Bölgesi'nde mistik tecrübelerin hissedilme ve yaşanma düzeylerinin, ülkemizin İç ve Doğu Anadolu Bölgeleri'ne nazaran daha alt düzeylerde olduğu şeklindeki hipotezimiz doğrulanmamıştır. İç ve Doğu Anadolu Bölgeleri'nde de din görevlilerinden oluşan bir örneklem grubuna bu ölçek sunulabilirse sonuçların karşılaştırılması sonrasında söz konusu hipotezimiz hakkında daha net bilimsel verilere ulaşabiliriz.

Bağımsız değişkenler açısından genel sonuçlara bakmamız gerekirse, her üç faktörde $p > 0,05$ olduğundan bağımsız değişkenlerin sonuçlar üzerinde herhangi anlamlı bir değişiklik yapmadığı ortaya çıkmıştır. Bu sonuca rağmen tablolarda dikkat çeken sonuçları şöyle özetleyebiliriz:

Din görevlilerinin cinsiyetlerine göre üç faktörden aldıkları puan ortalamaları birbirine yakın olduğu görülmüştür. Bu sonuçlara göre, cinsiyet olarak kadın kimliğinin kişinin mistik tecrübesini artırabileceği şeklindeki hipotezimiz doğrulanmamıştır. Yaş değişkenine göre mistik tecrübe düzeylerine baktığımızda, mistik tecrübenin 30-39 yaş arası kişilerde yoğunlaştığını, 40 yaşından sonra ise kısmen azaldığını söyleyebiliriz.

Görev yerleri açısından coğrafi konumları ve nüfus yoğunlukları açısından farklı olan ilçeler arasında görev yapan din görevlilerinin mistik tecrübe düzeyleri arasında farklılıklar olabileceğini düşünmüştük. Görele İlçesi'nde görev yapan din görevlilerinin mistik tecrübe ölçeğinden aldıkları puan ortalamaları 78.75, Tirebolu 79.19, Doğankent 85.00 ve Çanakçı 67.29 olarak çıkmıştır. İç kesimde yer alan Doğankent İlçesi'nde görev yapan din görevlilerinin mistik tecrübe ölçeğinden aldıkları puan ortalaması olan 85.00 değeri, diğer ilçe puan ortalamalarına göre yüksek olması dolayısıyla bizlere ipucu verebilir. Din görevlilerinin görevleri açısından sonuçlara baktığımızda her üç faktörden elde edilen toplam puan ortalamaları açısından en düşük değer 71.50 olarak müezzin meslek grubunda ortaya çıkmıştır. Kur'an kursu

öğreticilerinin toplam puan ortalaması 74.21, imam-hatiplerin ise 79.64'tür. Bu sonuca bağlı olarak imam-hatiplerin mistik tecrübe düzeylerinin diğer dinî görevlere göre biraz daha yoğun olduğu söylenebilir.

Giresun yöresinin Karadeniz'in doğusu ve batısı açısından dinî ve mistik tecrübelerin yaşanmasında daha dengeli bir bölge olabileceği şeklinde hipotezimiz vardı. Ölçekten elde edilen bulgulara en dikkat çekici yön, örneklem grubundaki din görevlilerinden oluşan bireylerin daha çok dışa dönük mistik algılamaları olduğunun ortaya çıkmasıdır. Örneğin, cinsiyet bağımsız değişkeninde, içe dönük mistisizm ile dinî yorum faktörlerinden aldıkları puan ortalamaları birbirlerine yakın sayısal değerlerde iken dışa dönük mistisizm faktöründe yaklaşık olarak 1/3'lük artış gözlenmektedir. Yaşlara göre mistik tecrübe düzeylerine baktığımızda en düşük puan ortalamalarının içe dönük mistisizmde ortaya çıktığı görülmektedir. Dışa dönük mistisizm faktöründe toplam puan ortalaması 35.23 iken içe dönük mistisizm faktöründe toplam puan ortalaması 21.15'dir. Aradaki fark 14.08 gibi yüksek bir değerdir. Görev yerlerine göre mistik tecrübe düzeyleri açısından içe dönük mistisizm faktöründe toplam puan ortalamaları 21.15, dinî yorumda 22.53 iken, dışa dönük mistisizm faktöründe toplam puan ortalamaları 35.23'tür. Dışa dönük mistisizm faktörünün diğer iki faktörden en yüksek ortalama ile arasındaki fark 12.7 gibi yüksek bir değerdedir. Aynı sonuçlar görevlerine göre mistik tecrübe düzeylerinde de ortaya çıkmıştır. İçe dönük mistisizm faktöründe 21.15, dinî yorumda 22.53 iken dışa dönük mistisizm faktörünün toplam puan ortalaması 35.23'tür. Dolayısıyla örneklemimizdeki din görevlilerinin mistik tecrübe düzeyleri açısından en yüksek değerler, dışa dönük mistisizmde görülmüştür.

Mistik Tecrübe Ölçeği'nde yer alan 32 maddeden her bir madde için beşli dereceleme açısından elde edilen verilerin yüzdelik tablolarını makalenin sınırlarını zorlamamak için metne ekleyemedik. Makalemizden daha ayrıntılı istifade etmek isteyenlere bu tabloları ulaştırabiliriz.

Mistik tecrübe ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanmış formunun diğer bölgelerdeki din görevlilerine de uygulanması ve sonuçların karşılaştırılmasıyla genel bir bilimsel sonuca ulaşılması arzumuzdur. Ayrıca bu ölçek, farklı dinî kanaat önderlerine bağlı topluluklara da uygulanabilir ve elde edilecek bilimsel sonuçlarla

bireylerin mistik tecrübe düzeyleri belirlenebilir. Bu bilimsel veriler ışığında, ülkemizde dinî algılama biçimlerinin nasıl etkilenebileceği ve dolayısıyla dinî yaşayışın nasıl şekillenebileceği hakkında fikir sahibi olunabilir.

KAYNAKÇA

- Bouquet, A. C., "Mistisizm", *Comparative Religion*, Middlesex 1950, s. 286-292.
- Clark, W. H., *The Psychology of Religion: An Introduction to Religious Experience and Behavior*, New York 1961.
- Donovan, Peter, *Interpreting Religious Experience*, Londra 1979, Sheldon Press.
- Hastings, James (ed.), *Encyclopaedia of Religion and Ethics*, England 1981.
- Hood, Ralph W. Jr., "Forms of Religious Commitment and Intense Religious Experience", *Review of Religious Research*, c. 15, sy. 1 (Güz 1973), s. 29-36.
- Hood, Ralph W. Jr., "Religious Orientation and the Experience of Transcendence", *Journal for The Scientific Study of Religion (JSSR)*, sy. 12 (1973), s. 441-448.
- Hood, Ralph W. Jr., "The Construction and Preliminary Validation of A Measure of Reported Mystical Experience", *Journal for the Scientific Study of Religion (JSSR)*, sy. 14 (1975), s. 29-41.
- Hood, Ralph W. Jr. (ed.), *Handbook of Religious Experience*, Birmingham 1995. Religious Education Press.
- Hood, Ralph W. Jr., B. Spilka, B. Hunsberger, R. Gorsuch (ed.), *The Psychology of Religion: An Empirical Approach*, New Jersey 1996.
- Hood, Ralph W. Jr., Peter C. Hill (ed.), *Measures of Religiosity*, Birmingham 1999, Religious Education Press.
- Hood, Ralph W. Jr., R. J. Morris, P. J. Watson, "Further Factor Analysis of Hood's Mysticism Scale", *Psychological Reports*, sy. 73, (1993), s. 1176-1178.
- Hökelekli, Hayati, *Din Psikolojisi*, Ankara 1993, Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- James, William, *The Varieties of Religious Experience (A Study in Human Nature)*, ed. Martin E. Marty, New York 1985, Penguin Books.
- Leuba, James H., *The Psychology of Religious Mysticism*, New York 1925.
- Maslow, Abraham H., *Dinler, Değerler, Doruk Deneyimler*, çev. H. Koray Sönmez, İstanbul 1996, Kuraldışı Yay.
- Peker, Hüseyin, "Tasavvuf Psikolojisi", *Ondokuz Mayıs Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 7 (1993), s. 35-52.
- Sharp, Eric J., "Mistisizm", *Dinler Tarihinde 50 Anahtar Kavram*, çev. Ahmet Güç, Bursa 2000, Arasta Yay., s. 59-60.
- Sharf, Robert H., "Experience", Mark C. Taylor (ed.), *Critical Terms for Religious Studies*, Chicago 1998, The University Of Chicago Press, s. 94-116.
- Stace, Walter T., *Mistisizm ve Felsefe*, çev. Abdullatif Tüzer, İstanbul 2004, İnsan Yay.
- Taplamacıoğlu, Mehmet, "Yaşlara Göre Dinî Yaşayışın Şiddet ve Kesafeti Üzerinde Bir Anket Denemesi", *Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 10 (1962), s. 141-151.
- Tüzer, Abdullatif, *Dinî Tecrübe ve Mistisizm*, İstanbul 2006, Dergâh Yay.

- Underhill, Evelyn, *Mysticism (A Study in The Nature and Development of Man's Spiritual Consciousness)*, New York 1961, E. P. Dutton Co.
- Unger, Johan, *On Religious Experience (A Psychological Study)*, çev. David C. Minugh, Uppsala 1976, Offsetcenter.
- Uysal, Veysel, "Dini Tecrübe ve Din Psikolojisi'ndeki Yeri", *İslâmî Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 3, sy. 4 (Kış 1995), s. 69-87.
- Ünal, Mehmet Süheyl, "*Mistik Tecrübe Ölçeği'nin Güvenilirlik ve Geçerlik Çalışması*" (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2000, Danışman: Doç. Dr. Recep Yaparel, 72 sayfa.
- Vergote, Antoine, *Din, İnanç ve İnançsızlık*, çev. Veysel Uysal, İstanbul 1999, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay.